

Vadai István

MESE

A *Döbrentei-kódex* 483. lapján olvasható egy több szempontból is igen figyelemreméltó szöveg, mely a *Mese* címet viseli. A kódex szövegét eleinte nem gondolták versesnek, Szilády Áron nem is közli a maga RMKT kiadásában. Pintér Jenő olvassa először ritmikus szöveggént, egészen pontosan a következőt írja róla: „*Verses találós mese. Az 1508-ban másolt Döbrentei-kódexben maradt fenn. A Szentháromságról szól. Mint általában a középkori magyar versek, ez is meglehetősen alakatlan és nehézkes nyelvű tákolmány.*”¹ A következő megszólaló Négyesy László. Ő a *Döbrentei-kódex* több doxológiáját, ritmikusan is olvasható szövegrészletét javasolja felvenni a középkori versek sorába.² Jelöljük ezt a szöveggéközlést a továbbiakban (1)-gyel:

A Döbr.-K. 483. lapján (Nytár XII. 253.) az Énekek éneke után ez a kis találós mese van (sorokra tördelve közlöm):

Soha tavol tőle.
benne vağon neki lelke :
eğges ketten. es harmaf.
es ninčen benne valaztaf.
Raia kǵvǵól ǵ nezefe.
lankad. mikent es'er
Viğaz felven mikent ivdit
Monga kedven kedvet :
mert meg tǵzǵt : mikent tǵvs (= tǵvis)
Idvǵffegnek hivattatik.
velǵnk eğbe lakozik
elmenkben es zivǵnknek allatt'aban.

Az utolsó sor is ritmizálható, de lehetséges, hogy a mondóka ebben prózába megy át. [...] A találós mese talán a Szentháromságra vonatkozik (?).

Ennek megfelelően Horváth Cyrill már szerepelteti az RMKT I. kötetének második kiadásában (2).³

¹ PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig*, Bp., 1909, I, 182.

² NÉGYESY László, *Szerzelék középkori verses emlékeinkhez*, It, 1915, 177.

³ *Régi Magyar Költők Tára I*² (*Középkori magyar verseink*), sajtó alá rendezte HORVÁTH Cyrill, Bp., 1921, 144.

MEÆ.

- Soha tavol tole.
benne: vaĝon neki lelke:
eĝges ketten. es harmas.
es ninLen benne valasztal.
5 Raia kívül   nezefe.
lankad. mikent ester
viĝaz felven mikent ivdit
Mong a kedven kedvet:
mert meg t v t: mikent t vs
10 Idv ssegnek hivattatik.
velonk eĝbe lakozik
elmenkben es zivonknek allatt'aban.

Jól látható, hogy a két közlés eltérő bet jelol s . Ennek túlzott jelentősége nincs, részben abból fakad, hogy Négyesy nem autopszia alapján közül, hanem a Volf György-féle Nyelvemléktár 12. kötetére támaszkodik.⁴ Egy helyen ront a szövegen (ester → est'er). Horváth Cyrill ezt a hibát visszajavítja (est'er → ester), és kitesz egy kettőspontot a 2. sor *benne* szava után. Egy helyen ront is a szövegen, a 7. sor *Viĝaz* szavát kis kezdőbetűvel írja. Négyesy közlését azért szerepeltetjük a felsorolásban, mert szavaiból kiderül, hogy ő tördelte sorokra a szöveget. A sorokra t rdel snek nem kis szerepe van abban, hogy ezt a szöveget versként olvassuk. A *vers* fogalmához olyan erősen hozzátapadt a szokásos tipográfia, hogy azt a szöveget is hajland ok vagyunk versnek tekinteni, amelyik egyébként nem ritmiz lodik  nk nt. Főleg amióta megszoktuk azt, hogy a modern költemények gyakorta  lnek a sor thajl s eszközével. Az a nyelvi, szintaktikai ismétlődésre épülő versmodell, amit Lotz János kezdett el felvázolni,⁵ majd Horváth Iván fejtett ki alaposan,⁶ a sor thajl s látványosan s r l. Szabály helyett partikuláris jelenséggé válik. Ilyen konvencio nélkül pedig hajlamosabbak vagyunk versnek olvasni a prózát is. Hogy teljesen világos legyen, miféle torzul sr l van szó, n zz k meg a *Döbrentei-kódex* faksimile kiad s nak⁷ betűhív átiratát (3):

Mese Soha tavol tole · benne :

vaĝon neki lelke : eĝges ketten · es harmas · es ninLen ben
nek valasztal · Raia kívül   nezese · lankad · mikent ester
Viĝaz felven mikent ivdit Mong a kedven kedvet : mert
mert meg t v t : mikent t vs Idv ssegnek hivattatik · velonk
eĝbe lakozik elmenkben es zivonknek allatt'aban

⁴ *Döbrentei codex – Teleki codex*, közzéteszi VOLF György, Bp., 1884. (Nyelvemléktár, 12), 253.

⁵ LOTZ János, * ltal nos metrika* = U ., *Szonettkoszorú a nyelvről*, szerk. SZÉPE György, Bp., 1976, 215–236.

⁶ HORVÁTH Iván, *A vers*, Bp., 1991, 119–136.

⁷ *Döbrentei-kódex. 1508. Hal bori Bertalan keze írásával*, közzéteszi ABAFFY Csilla, T. SZ B  Csilla, k zrem. MADAS Edit; Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudom nyai Társaság, Bp., 1995, 483.

Magát a fakszimilét nem közöljük itt, de egy ideális szövegrögzítés természetesen tartalmazná. Az átirat lapról-lapra, sorról-sorra, betűről-betűre szinkronban halad a kódex hasonmásával, vagyis megőrzi az eredeti szöveg tördelését is. A 483. lap alján helyezkedik el a *Mese*, a vastagítás azt jelzi, hogy a cím pirossal van írva. Ráadásul a szöveg azáltal is elkülönül a megelőző résztől, hogy a címtől kezdve pirossal alá van húzva. Ahogyan ez régi szövegeinknél szokásos, folyamatosan halad, nincs verssorokra tördelve. Ezügyben legfeljebb az interpunkció igazíthat el valamelyest. A másoló pontot, kettőspontot, és virgulát (függőleges vonal) használ tagolásra, a mi szövegünkben ez utóbbi nem szerepel. Természetesen az interpunkció egyszerre több dolgot is szolgál: jelölheti a szöveg szintaktikai határpontjait, az értelmi tagolást, a metrikai szegmentálást, a felolvasásnál tartandó szüneteket. Olykor előfordulhat az is, hogy egy pont nem jelöl semmit, vagy a leírás ritmusából fakadó pszichológiai mozzanatból fakad, vagy véletlenül kerül a papírra; a fakszimile bevezetője szerint a másoló „Olykor fáradtabban, sok hibát és tintafröccsöt ejtve [...] rőtta a betűket”, illetve: „igen sok lapon találunk indokolatlan pöttyöket, vesszőket a sorok között. [...] Ilyenkor nehéz eldönteni, vajon szándékos mellékjelről van-e szó. Az ékezetnek tetsző jelek vagy véletlenek, vagy esetleg későbbi kés [sic!] nyomai is lehetnek.”⁸ Ezért az interpunkció vizsgálata nem fog egyértelmű válasszal szolgálni, ettől függetlenül különösen fontos a szövegrögzítésnél hűen megőrizni.

Hasonló okokból fontosak a szövegben használt nagybetűk. Általában mondatkezdetet jelölnek (még a tulajdonnevek is kisbetűsek maradnak), de előfordulhat, hogy metrikai vagy egyéb szerepük van. Sajnos az is igaz, hogy gyakran csupán írástechnikai okokból, megszokásból használ a scriptor bizonyos szituációkban nagybetűt. Tanulságos, hogy az RMKT sorozat általános gyakorlata az, hogy minden verssort automatikusan nagybetűvel kezd. (Horváth Cyrill középkori kötetete ez ügyben szerencsés kivétel.) A kisbetűzés-nagybetűzés eltérő használatából fakadó torzulást az *RMKT I² átirata* mutatja be (4):

Mese

Soha távol tőle,
Benne: vagon neki lelke,
Egyes ketten, és hármas,
És nincsen benne választás.
Rája kívül ű nézése,
Lankad, miként Eszter
Vigyáz félvén miként Judit
Mondja kedven kedvét:
Mert megtűzött, miként tövüs
Idvösségnek hívattatik,
Velönk egybe lakozik
Elménkben és szívönknek állatjában.

Hiába őriztük meg ebben a szövegben az eredeti központosítást, már nem figyelhető meg, hogy Négyesy a nagybetűk segítségével tagolja a szöveget. Azért

⁸ *Uo.*, 32–33.

kezd új sort a 7. és 8. sorban, mert a *Vigaz* és a *Monga* szavak nagybetűsek. Ha ezt nem tudom, megkísérelhetek másféle tagolást is, pl.: *Ű nézése lankad – miként Eszter vigyáz félvén – miként Judit mondja kedven kedvét.*

Az eddigieket összefoglalva: azt mondhatjuk, hogy a szöveg közlése már önmagában interpretáció. Értelmező mozzanat, hogy (1) versként közelítünk a szöveghez, (2) sorokra tördeljük (3) módosítjuk a kisbetű-nagybetű használatot (4) módosítjuk a központosítást. Mindez hozzájárul az olvasat kialakulásához, és ha óvatlanul járunk el, akkor nem közelítjük a szöveget az eredeti jelentéséhez, hanem éppen meggátoljuk ennek a rekonstruálását.

Mondhatjuk-e ezek alapján, hogy Pintér Jenő felismerése, illetve az az igény, hogy versként írjuk le a szöveget, hibás volna? Nem, hiszen szerintünk is vers. Mondhatjuk-e, hogy megtévesztő a sorokra tördelés? Nem, mert szerintünk is ez a legelfogadhatóbb tördelés. Mondhatjuk-e, hogy a négy megvizsgált szövegközlés közül a (3) a legjobb, mert a legkevesebbet tünteti el a jelekből, s nem próbál meg a versesség tekintetében orientálni? Nem, mert (a) nem igaz, hogy pontos lenne, (b) feleslegesen tükrözi a szöveg esetleges, íráshordozótól függő jegyeit. Nem az a cél, hogy ne interpretáljunk, hanem az, hogy mindig világos maradjon, hogy hol *kezdődik* az interpretáció.

Vegyük sorra a kifogásokat. (a) A faksimile átírata nem pontos, mert például lefelejt egy pontot a 4. sor végéről (a *mert* szó után). Nem jelöli külön betűvel az *s* és az *f* jeleket. Arról most nem is beszélve, hogy egy sor további mikrofilológiai, paleográfiai, optikai stb. jegyet nem vesz tekintetbe. Persze mindez nem is feltétlenül feladata az adott átírásnak. Jelen esetben például sok mindent pótol a párhuzamosan közölt fotó. (A színeket, papírminőséget, vízjelet, vegyi összetételt persze még ez sem tükrözi jól.) A pontatlanság most csupán azt jelenti, hogy ez az átírat is köt kompromisszumokat, következésképpen ez is interpretál. (b) Az átírat felesleges jegyeket rögzít, s ezzel megnehezíti az értelmezést. Például sorról sorra halad, holott a szöveg jelentésének nincsen köze ahhoz, hogy a *Döbren-tei-kódex*nek mekkora a tükörmérete. Egy átíratnak, ha már nem egyetlen forrást igyekszik tükrözni, hanem az ettől függetlenül elgondolt szöveget, le kell vetköznie ezt az esetleges, csak az adott szituációtól függő jellegzetességet. De ilyen ügy a betűk jelölismódja is. Nem érdekes a szöveg értelmezése szempontjából, hogy a 2. sor *nincsen* szavában a másoló a *cs* hang jelölésére az *L* jelet használta. Ez érdekes lehet egy írástörténész, nyelvész számára, érdekes lehet a textológus számára, érdektelen azonban az irodalmár számára, leginkább csak arra jó, hogy félreolvassa a szöveget, meg hogy megnövelje a nyomdaköltséget, vagy megnehezítse a szövegrögzítést. Ugyanez érvényes az *ö* és *ü* hangok jelölésére is. Ha ezekre egyetlen jelet használ a másoló, tökéletesen elegendő ezeket *ö*-vel és *ü*-vel átírni. A *g* jel észrevehetően félreolvasásra ad lehetőséget. Én például az utolsó sor *égbe* szavát azonnal *égbe* alakban írtam le, s csak utólag javítottam ki a hibát. Olykor nem is lehet eldönteni, hogy írt-e speciális betűt a másoló. A szöveg utolsó szavában például csak a faksimile átírata tükrözi, hogy a 2. *l*-nek cifrája van. Ezzel az a gond, hogy sehogyan sem illeszkedik a szó ejtéséhez vagy értelméhez. Valószínűleg a másoló mechanikus tévesztése, amit az átírat szövegjeggyé minősít. Vagyis a kódex faksimiléjének átírata is torzít, kevesebbet is mond, mint az

eredeti, meg feleslegesen túl is precíz keddi a közlést. De mindezt nem azért teszi, mert ügyetlen, hanem azért, mert *minden* megoldás ilyen.

Vizsgáljuk meg a szövegközlések áttekintése után a *Repertorium* által megadott adatokat:⁹

RPHA-1242 Soha távol tőle, benne vagyon neki lelke – Mese

Irodalomtörténeti adatok

Szerzője ismeretlen. Nem dedikált. Fordítás, de nincs azonosított mintája. Nincs akrosztichonja. Nincs kolofonja. Keletkezési ideje: nem később mint 1508.

Metrum és műfaj

Bizonytalan verselésű szótagszámláló, izosztrofikus, nem énekelt. A szöveg teljes, 12 sor.

Műfaji besorolásai:

[világi → nem história → erotikus → arisztokratikus regiszter → aenigma]
és [vallásos → nem história → dogmatika]

Bibliográfia

A vers I katolikus forrásból ismert.

Kéziratos forrása: *Döbrentei-kódex*, 1508, {katolikus} (H 5) p. 483

Modern kiadása: *RMKT-1-144*.

A *Repertorium* nem tartalmaz szöveget, egy ilyen szövegbázis megalkotás lenne az egyik kitűzött célunk. A *Repertorium* ennél kevesebb is, több is. Hogy miért kevesebb, az világos. Minden laikus, akinek eddig bemutattam az adatbázist, akár elektronikus formájában, akár könyvben, rögtön a versek szövegét kereste. Egy olyan szövegtár készítése, mely megelégszik az 1601 előtti versek népszerűsítő kiadásával, egyébként nem is reménytelen feladat. A *Repertorium* nem ezt tűzte ki céljává. Ott nyújt többletet, hogy összegyűjti a versekre vonatkozó irodalomtörténeti, metrikai, műfaji és bibliográfiai tudnivalókat. Önálló megállapítást leginkább a metrumok és a műfajok területén tesz.

A *Repertorium* azt állítja, hogy ez a vers szótagszámláló. Nem az. Azt mondja, hogy izosztrofikus. Nemhogy izo-, mégcsak nem is strofikus. A csúsztatás oka persze megérthető. A munkacsoport legyártott bizonyos metrikai alapkategóriákat. Aztán ezekbe a dobozokba próbálta belegyömöszölni a versegyedeket. Amikor nagyon látványosan nem ment a dolog, a vers bekerült a *bizonytalan verselésű* csoportba. Az adatlapon ez a szófordulat jelzi, hogy a mondat végéig minden további megállapítás tendencia jellegű. Persze, lehet úgy képzelni, hogy a középkori vers még nem számlál pontosan szótagokat, még nem mutat határozott strofikus jelleget, még alakulóban van, ám hamarosan eljön az az idő, amikor egységes izo-szabállyá szentesül a kánon. A teljes egyformaság, az izo-szabály és az AA-nyitás hangsúlyozása helyett én legszívesebben másra figyelnék.

⁹ *Répertoire de la poésie Hongroise ancienne*, ed. Iván HORVÁTH, Gabriella H. HUBERT, Zsuzsa FONT, János HERNER, Etelka SZÓNYI, István VADAI, Paris, 1992. Hálózati kiadása: <http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium/>; Gépeskönyv, ContentWare Labs, 2000, v. 5.0.5.

Horváth János alapvető fontosságú verstani munkájában, *A középkori magyar vers ritmusában*, a következőket írja szövegünkkel kapcsolatban:¹⁰

Ezek után középkorvégi emlékeink közül már csak *hat* marad fenn olyan, melyet az eddigi módokon – sem kötött sorképletek módjára, sem énekszövegekkül – nem értelmezhetünk, pedig ritmikusként érzünk: *Lófekély ellen*, *Mese*, *Igen zep imadfad es aytatos*, *Contra thargy equorum*, *Döghalálról való imádság*, *Contra febres*.

Ez emlékek műfaji szempontból is (**mese, imádság, ráolvasás**) összetartoznak s külön figyelmet érdemelnek: nem éneklésre valók, hanem felmondásra, s ha a magyarok ez időben volt énektől független (vagy megvált), tisztán csak beszélt, felmondott versfaja, annak megismerésével leginkább az itt felsorolt szövegek kivallatása kecsgethető, még ha részben latinból is vannak fordítva.

Anélkül, hogy belemennénk egy alaposabb metrumtipológiai fejtegetésbe, lezögezhetjük, hogy Horváth János rendkívül érzékenyen különíti el a vizsgált középkori versek egy csoportját, mert a jelenséget ugyan partikulárisnak tartja, de nem lényegtelennek. Talán még ott is közel jár az igazsághoz, amikor a *Mese* metrumtípusát a ráolvasásokkal köti össze. Egészítsük ki a képet néhány 16. századi metrum példával. Telegdi Kata verses levele nagyon hasonló metrikai jelenség. A ráolvasások száma bővíthető. A *Supra agnő* vagy az *Emericus Török köszön Krisztinának* szerintem szintén ide tartozik. Létezik a korban csízió, sőt szószám-láló csízió is, mely nem is szótagokat számlál. Pesti Gábor 185 olyan verset ír, ami szintén nem szótagszámláló, talán szabadindítású versnek nevezném.¹¹ Tudunk dallamrögzítéses hexameterről és hangsúlyváltó szapphói strófáról is.

Azt gondolom, hogy a *Repertorium* ebben az értelemben a történeti-poétikai módszer kudarca. A helyes eljárás metrum-ügyekben az volna, ha éppen a partikuláris jelenségekre figyelni oda különös gonddal. Az adatbázis éppen a tömeges adatkezelés miatt az átlagot emeli a vizsgálat tárgyává. A történeti-poétika szükséghelyzetben magukból a primer szövegekből igyekszik elvonni a szabályokat, ha egyéb helyen nem leli fel őket. A +1 című dolgozat erre törekedett.¹² Olyan metrikai elvet próbált feltárni, mely kétségtelenül működött, noha szekunder módon nem dokumentált.

De menjünk tovább. Nézzük meg a *Repertorium* műfaji besorolását. A *Mese* két műfajlánccal jellemzett szöveg. Ez önmagában nem hiba, hiszen nem csak vegytiszta műfajú szövegek léteznek. Egy himnusz lehet könyörgés is, egy zoltár lehet dicséret is, egy széphistória lehet moralizáló költemény is. Itt azonban homlokegyenest egymásnak ütköző meghatározást látunk. Egyfelől a *Mese* szó értelmezése miatt a vers megkapta az *ænigma* műfaját. Balassi is így kezdi a Nagyciklus első versét: *Ænigma. Jelentem versben mesémet*. Másfelől a *Döbrentei-kódex* rövid vallásos szövegei legtöbbször rövid zárlatok, doxológiák, a *Mese* kétségtelenül vallásos szöveg, talán dogmatikai tárgyú, ahogy erre az *Egyes ketten és hár-*

¹⁰ HORVÁTH János, *A középkori magyar vers ritmusa*, Berlin, 1928, 123–124.

¹¹ VADAI István, *Elfeledett verselési rendszerek*, (kiadatlan), előadás formájában elhangzott a Visegrádon 1995. november 8–12. között megrendezett *Régi modernek – Matematikai poétikák a középkortól a felvilágosodásig* című konferencián.

¹² VADAI István, *+1 (Metrikai határjelölések a régi magyar versben)*, ItK, 95(1991), 351–369.

mas szövegrész utal. Emiatt mondta Pintér Jenő, hogy a Szentháromságról szól, és ezt fogadta el (egy kérdőjellel) Négyesy László is. Vagyis a szándék világos, a *Repertórium* azt szeretné mondani, hogy ez vallásos találósmese, dogmatikai ænigma. A hibát ott követi el, hogy ügyetlenül megalkotott műfaji rendszert használ. Ezt eredetileg Horváth Iván gondolta el a Balassi-könyve számára, és ott, azon a korpuszban működni is látszott. Ebben az egyes műfaji kategóriák fastruktúrában helyezkednek el, és minden egyes alcsoport öröklő a fölötte lévő szint tulajdonságait. Például: világi → azon belül epikus → azon belül történeti → azon belül jelenkorú → azon belül históriás ének. Csakhogy jelen esetben az adatbázis csak a két legalsó műfajt rántotta egymás mellé, és nem számolt azzal a furcsa következménnyel, hogy a számítógép számára minden ænigma automatikusan arisztokratikus, sőt erotikus is lesz. Látható, hogy a hiba részben az át nem gondolt rendszerben van, meg az is megfigyelhető, hogy az egész ügy jellemző módon egy Horváth Iván által kedvelt trubadúr-műfaj jellemzőit öröklő, vagyis most nem Balassi középkorias, hanem a középkor Balassias.

Vizsgáljuk meg most a szöveg jelentését, és műfaját. Ha ez találós kérdés, akkor fejtük meg. Nem fogadom el helyes válasznak a már fentebb emlegetett Szentháromság javaslatot. Horváth Cyrill megoldását sem hiszem el maradéktalanul, de előbbre jutunk, ha idézzük az RMKT jegyzetszövegét:¹³

Vö. 144. l. A *DöbrC* 483. l. olvasható találós mesének nem ismerünk eredetijét, az emlék azonban, úgy látszik, latinból van fordítva, legalábbis erre vall 5-ik sora, mely nyilván a scholasticus *ad extra spectatus* (kifelé való hatását tekintve) kifejezésnek hibás tolmácsolása.

A mese ugyanis három részből áll: az első (1. s.) megállapítja, hogy a szóban forgó valami (az Isten) mindig és mindenütt jelen van; a másodikban (2–4. s.) el van mondva, hogy milyen «benne», az az *in se*, magában véve; a harmadik arról szól, minő *ad extra spectatus*, jelesül: hogy «lankad», mint Eszter; féltő gonddal vigyáz, mint Judit; hogy «monga kedven kedvet: mert meg tőzöt: mikent tővs».

Az előadás azonban részben így is bizonytalan értelmű. Feltevésnek talán megjárja, hogy a «lankad» *szere*t helyett van használva, a «vigyáz» az isteni gondviselés örökösére vonatkozik, a «monga kedven kedvet» olyanfélét tesz, hogy «kegyelmét jelenti». A «mert megtűzött, miként tővis» értelme a «megtűzött» értelmén fordul meg, mely kétségtelenül a «tü» névből van képezve (vö. megaranyozott, megezüstözött, megbörözött) és mint ilyen annyit tesz, mint *acubus ornatus*. Átvitt értelemben «megtűzött» a sündisznó tüvel, azaz hegyes tüskékkel borított bőre, a tövisbokornak tüskékkel rakott ága. A mese szerint «megtűzött» az Üdvözítő, mivel töviskoszorút visel és feje, mint a tövisbokr, tüskékkel van övezve. A töviskoszorú a Megváltó kínszenvedésének eszköze és jelvénye, viszont a kínszenvedés ama nagy szeretetnek folyománya, melylyel a Fiuisten az emberiség iránt viseltetik. A szóban forgó helynek értelme tehát a következő: szerelmét jelenti, mivel tüskével van övezve, mint a tövisbokr; azaz: mivel szenvedett érettünk.

Nagyon tanulságos, ahogy Horváth Cyrill tetten éri az *ad extra spectatus* kifejezést. Emiatt tettünk ki a (8)-as szövegben egy kettőspontot. Először a *Benne* után áll kettőspont, a fentebbi logika értelmében a *Rája kívül ő nézése* után is ki

¹³ Régi Magyar Költők Tára I², 500–501.

kell tenni. Vagyis először *belső* tulajdonságokat sorol a mese, majd *külső* tulajdonságok jönnek. Az Isten megoldás azonban szerintem nem pontos.

Ha csak a mese elejét olvasom, a *belső* tulajdonságokat, majd a végére ugrok, ahogy Horváth Cyrill is teszi, akkor a megfejtés jönnek tűnik. Nem világos azonban, hogy mit keres a szövegben Eszter és Judit. Két női név. Emiatt, no meg a *lankad* és a *kedven kedvét* miatt még erotikus felhangja is van a szövegnek. A *Döbrentei-kódex* ebből a szemszögből különösen érdekes, hiszen éppen a *Mese* előtt olvasható benne az *Énekek éneke*, merész szóképekkel, szerelmes témával. Még a *lankad* is előbukkan benne:

Ajtómnak köszöbét megnyitám én szeretőmnek. Tahát ü lehajlott és elment vala. Én lelkelem ellankada, hogy szóla. Keresem, és ütet meg nem lelem, kajáltám és nem felele énnem. [...] Ha meglelenditek szeretőmet, hirdessétek meg üneki, hogy szerelme miá lankadtam. (478–479)

Az *Énekek éneke* tőzsomszédságában egészen bájos ötlet, hogy a *Mesét* erotikus *ænigmának* értsük. Aztán arra gyanakodhatunk, hogy valamilyen memoriterrel van dolgunk. Nem példa nélkül való, hogy a bibliai könyvek sorrendjét ilyen módon rögzítik, csíziószerűen. De vegyük a fáradságot, és vessük össze szövegünket az érintett két rövidke ótestamentumi könyvvel.

A Vulgatában három könyv: Tóbiás, Judit és Eszter könyve a történeti könyvek után következik. Több jellegzetesség is összekapcsolja őket: (1) szövegtörténetük bizonytalan (2) deuterokanonikusak (3) különleges irodalmi műfajuk van, szabadon bánnak a tényekkel.

Az Eszter történetben Ahasvérus király előbb elüzi magától Vásti királynét, majd Esztert emeli maga mellé királynénak. Eszter eltitkolja zsidó származását. Amikor Ahasvérus ki akarja irtani a zsidókat, Eszter jár közben az érdekükben. Noha tilos hívás nélkül a király színe elé lépnie, mégis rászánja magát. Ezen a ponton elágazik a történet szöveghagyomány. A Károlyi-fordítás a rövidebbik változatot tartalmazza (ahogyan a Bécsi-kódex Eszter-története is):

⁵ Történt pedig harmadnapon, hogy Eszter fölöltözött királyiasan, és megállt a király házában a belső udvarában, király háza ellenében, és a király üle királyi székében, a királyi házban, a ház ajtajának átellenében. ² És lön, a mint meglátá a király Eszter királynét, hogy áll az udvarban, kegyet találta szeméi előtt, és kinyújtá a király Eszterre az arany pálczát, a mely kezében vala; akkor oda méne Eszter, és megilleté az arany pálcza végét.

A katolikus szöveghagyomány egy hosszabb változatot rögzít:

⁵^{1a} A harmadik napon, amikor befejezte imáját, letette szolgálai ruháját és felöltötte minden ékességét. Amikor már tündöklött a szépségtől, és segítségül hívta a szabadító és mindent látó Istent, maga mellé vette két szolgálólányát. Az egyikre könnyedén rátámaszkodott, mintha kimerült lett volna a gyönyörtől, a másik pedig követte, a ruháját tartva, amely a földre omlott. ^b Szépségében elpirult, arca derűs volt, s csupa báj. De azért szorongatta a szívét a félelem. ^c Amikor minden ajtón áthaladt, a király előtt találta magát. Királyi trónusán ült méltósága minden jelvényével, arannyal és drágakövekkel ékesítve. Félelmetes volt. ^d Amikor fölemelte villogó tekintetét és szikrázó haraggal felnézett, a királyné összeesett. Színe elváltozott, s fejét szolgálólányára haj-

totta, aki kísérte. ^eAkkor Isten megindította a király szívét s fölébresztette benne a gyöngédséget...

A történet azzal folytatódik, hogy a király megkegyelmez a zsidóknak, akik ennek az eseménynek a tiszteletére tartják meg a Purim-ünnepet. Az Eszter-történet népszerű lehetett a XVI. században, két históriás ének is ránk maradt, Bogáti Fazakas Miklós: *Eszter dolga*, és Kákonyi Péter: *Asvérus király históriája*. Ez utóbbi a teljes, mindkét fentebb bemutatott motívumsort tartalmazza:

225 Az szép Eszter ruhájában öltözik,
Ő asszonyi nagy szépsége megtetszik,
Gyenge szüne, szép piros színe fénlék,
Király eleibe Eszter belépék.

Csak két leán Eszterrel bément vala,
230 Egyik gyenge Eszternek segít vala,
Másik ruhája alját fogta vala,
Port ne tenne, ruháját viszi vala.

Űl vala király aranyos széküben,
Fénlék vala aranyas öltözetüben,
235 Rettenetes vala tekünetiben,
Rejá tekintte mint gonosz kedvében.

Tőle Eszter oly igen megrettene,
Azt alítá, hogy immáran elveszne,
Az leánra Eszter magát ereszté,
240 Íme királt ottan megkeseríté.

...

253 Vete király fejére arany vesszöt,
Megcsókolá a szép Eszter az vesszöt,
255 Elmúlatá ő hirtelen félelmét,
Így kezdé el az szép Eszter beszédét.

A másik bibliai történet, Judit és Holofernes históriája hasonlóképpen népszerű része volt a Szentírásnak. Megtaláljuk a Bécsi-kódexben és a Székelyudvarhelyi-kódexben is. Noha a protestánsok később kiemelik a kánonból, Károlyi Gáspár Bibliája még tartalmazza. Bibliai históriaként feldolgozta a történetet Tinódi Sebestyén és Sztárai Mihály is. Judit elfogatja magát az ellenséggel, hogy az ostromlott zsidó várost megmentse. Amikor találkozik Holofernessel, két a *Mese* szövegében is megjelenő mozzanatot figyelhetünk meg a viselkedésében. Mindkét szerző hasonlóan fogalmaz, Tinódit idézzük:

261 Eszös és bölcs asszon az Judit vala,
Olofernest hogy ű meglátta vala,
Nagy félelmet ű ott mutatott vala,
264 Ott ű magát földhöz ütötte vala.

...

289 Egy víg kedvét Olofernes jelönté,
290 Mert nagy gazdagon ő sokat főzete,
Sok fejedelmeket mind leülteté,
Sok vígasságot előttök tétete.

Legottan hopmestörétől izene,
Sátorából hogy az asszon kijönne,
295 Hogy előtte víg kedvet jelöntene
Minden akaratjának ű engedne.

Lám, ha hallá asszony hamar szököllék,
Drága öltözetben hamar öltözék,
Asztalához az királnak bélépék,
300 Nagy jó víg kedv asszontúl jelönteték.

Vagyis azt szűrhetjük le a két biblia történetből, hogy Eszter *ellankad*, azaz gyengének mutatja magát, Judit pedig előbb *félelmet* tanúsít, majd *kedvét* jelenti. Ezek a tulajdonságok nem illenek sem a Szentháromságra, sem az Istenre. Megmaradva ebben a dogmatikai körben, leginkább Jézus jöhet szóba. Ekkor az *Egyes ketten és hármás* kifejezés *ketten* szava is világossá válik. Egy személy, de kettős természetű: ember és Isten. (Emmanuel, Máté 1,26) A Szentlélekkel és az Atyával pedig hármás természetű. A *Nincsen benne választás* értelemszerűen azt jelenti, hogy *nincsen közöttük különbség*, azonos lényegűek. Jézus az, aki tövissel koronáztatik, aki üdvösségnek hívatatik. Jézus az, aki a keresztfán ellankad, gyenge, mert emberi testet visel. Erre a mozzanatra egy 17. századi példát idézhetünk:¹⁴

2. Vallyon s kerlek, ki nem sirna,
Téged Jesus ki nem szánya
Illy keserves, ily rút kínokért?
Bizony kemény szü, vad természetü,
Há szive rajta sirva nem fakad,
Oh szép meg váltom, kénok közt mint lankad.

3. Menyországnak nagy királlya,
Szenteknek szép koronája
Egy rút keresztre szegeztetik:
Az egész tested el fogta véred,
El ájúl szived, jáj nincsen szined,
Hátul változott szép ékes személyed.

Jézus az, aki félelmet mutat a Getsemani kertben. Ezen a ponton válik érthetővé a *Mese* egyik szava, a *Vigyáz*, hiszen ebben a situációban azt jelenti, hogy *virraszt*. A *Döbrentei-kódex* szentleckéi három változatban is tartalmazzák ezt a

¹⁴ *Régi Magyar Költők Tára. XVII. század 15/A. Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, szerk., STOLL Béla, Bp., 1992, 188. sz.

jelenetet, hiszen a szinoptikusok, Máté, Márk és Lukács mindannyian elbeszélik. (Máté 26,27; Márk 14, 15,1-46; Lukács 22; 23,1-53)

Tahát jöve velek Jesus egy Gyetseman nevő faluban, és mondá ű tanejtványinak: Itt üljete, míg amoda megyek és imádok. És felvén Pétert és Zebedeos két fiát, kezd szomorodnia és keseregni [félni és rettegni]. Tahát monda nekik Jesus: Mind halálíg szomoró én lelkem, szenvedjete itt, és vigyázjate velem. És onnéjét előlépek és orcájára esék. Imádván és mondván: Én Atyám, ha lehet, múltjék el énrólom ez pohár, de maga bizony ne miként én akarom, de miként Te.

És jöve az tanejtványokhoz, és lelé űket alottokban. És mondá Péternek: Így nem vigyázhattál énelem egy idén. Vigyázjate és imádjate, hogy késértete ne menjete. (433-434) [446]

Ez teljesen egybecseng azzal, hogy a Judit történetben, Judit kedvét jelenti, majd a lakomázás után virraszt, megvárja, amíg Holofernes részegen elalszik. A Getsemani imajelenet ebben a vonatkozásában párhuzamos a Judit-történet éjjeli imajelenetével. A Lukács evangélium egyik szava egy korábbi mozzanatra kapcsol vissza:

Atya, ha akarsz, váltsad el ez pohárt énrólom, de maga bizony nem akaratom. De tied legyen. Jelenék kedég űneki mennyből angyal, bátorejtván űtet, és elbágyadván hozjá imáda. És lön űneki véreje, miként földön folyó vércseppenet (457)

Itt tehát az *ellankad* szó szinonimája, az *elbágyad* bukkan föl. Vagyis lehet, hogy mégsem arról van szó, hogy Jézus a keresztfán lankad el, hanem nagycsü-törtöki magányosságában. Ez azért is könnyen elképzelhető, mert az ótestamentumi történetben Eszter ellankadásának az oka szintén a halálfélelem. A *Döbrentei-kódex* szerint Máté evangéliumában Jézus *szomorodni és keseregni* kezdett, Márknál azonban ugyanezre már a *félni és rettegni* szavakat használja. Søren Kierkegaard hasonló okokból adja lírai-filozófiai esszéjének a *Félelem és reszketés* címet. A félelmet az egzisztenciális magányosság váltja ki, maga a létezés, a reszketést pedig Ábrahám és Izsák példája, a hit és az értelem paradoxona, az elfogadhatatlan és mégis elfogadott halál.

A *Mese* két női alakja így párhuzamos értelmezést nyer. Eszter az érzelmi reakciót jeleníti meg (lankad), Judit pedig talán az értelmet (félve virraszt). Ezt a felosztást használja a *Mese* utolsó sora is: *elménkben és szívünkben*. Vagy ugyancsak a *Döbrentei-kódex*ben, 5 lappal korábban, az *Énekek éneke* egy részlete: *Én aloszom, és én szívem vigyáz*. Ilyen értelmű az apostolok mentegetőzése, hogy miért nem virrasztottak Jézussal, miért aludtak el: Lehet, a lélek készséges, de a test erőtlen. A *Döbrentei-kódex* 150 zsoltára után egy szintén versnek minősített záradék így fogalmaz: *Testben, elmében, halálra, ítéletre, Istennek jöveti, ez négy adventi evangéliumba vagon*.

Nem lehetetlen az sem, hogy az *ad extra spectatus* kifejezést eredeteti értelmében kell vennünk, vagyis a *lankad, virraszt félve* nem Jézusra értendő, hanem „kifelé való hatását tekintve”, azaz, hogy Jézus kelt ilyen hatást: *lankaszt, virrasztásra készítet*. Bár ezt a megoldást nehézkesnek vélem.

Lehetséges az is, hogy Eszter és Judit attribútumai metaforikusak. A *lankad, bágyad* az elalvást, a *vigyáz, virraszt* az ébrenlétet jelentheti. Az egyik a *halált*, a másik az *életet*. Ebben a sorrendben Jézusra vonatkoztatva, a *halált* és a *feltáma-*

dást. Azért érdemes megkísérelni ezt az értelmezést, hogy magyarázni tudjuk a következő sort, a *Mondja kedven kedvét*. A korábbi értelmezésünk szerint ez a sor még Juditra értendő, hogy ő ajánlkozik fel Holofernesnek. Ha azonban külön megállapítást látunk benne, akkor Jézusra. Az öröm pedig a feltámadott Krisztus attribútuma.

A *kedven kedvét* figura etimologica. A töismétlés erőteljes alakzata a kódex-irodalomtól egyáltalán nem idegen. Horváth János kódexeink nyelvezetéről beszélve külön kitér a halmozásra és ismétlésre. Emellett a *divina dulcedóról*, az *isteni édességről* értekezik, arról, hogy a középkori irodalom rajongással gyönyörködik a misztikumban. Szinte örömet leli abban, hogy Mária és Jézus alakját a legfinomabb jelzőkkel árnyalja. Gondoljunk csak Vásárhelyi András Mária-énekének felsorolására. Horváth János éppen a *Döbrentei-kódex* és az *Apostolok méltóságáról szóló könyvecse* (1521) szövegének segítségével mutatja be, hogyan simul egymáshoz szent és profán:¹⁵

A *divina dulcedo*-nak egyik jellegzetes típusa s egyszemind legfőbb foka a mennyei jegyessel való egyesülés misztikus gyönyörúsége, melynek viszont ó-szövetségi s földibb előképe – a maga csodálatos *exoticus couleur locale*-jával: a *Canticum canticorum*. Szép fordítását őrzi ennek a Döbrentei-kódex: »Virágokkal ékeséhhettek engemet, malozsfákkal szórhhatok meg engem, mert szeretet miá ellankadék. Ű balja én fejem alatt és ű jogja engem megölel... Ime, én szeretöm szöl én nekem: kelj fel én barátom, én galambom, én jó termetem, siess és jöjj, mert immár tél elmúlt, hideg eltávozott és elment, mi földönkbe virágok jelentek, irtásnak ideje bejött, mi földönkbe gerliceszó hallatott, figefák bombóztak, virágos szőlők illatjokat adtál, – kelj fel én barátom, én szépem, én galambom és jöjj el... Kelj fel, felszél és jöjj alszél! fúdd meg az én kertemet és folynak ű drága illati.« [...] Hogy az Énekek-éneke egész szerelemstilisztikájával mily felismerhetőleg elárasztotta a keresztyén »mennyei lakodalom« conceptióját, arra szép példát idézhetünk az oly sok tekintetben kiváló Könyvecseből: »Minemő leszén az nap, mikoron urunk Jézusnak édes anyja Mária elődbe jövend, mondván: kelj fel, siess én szép szeretöm, jöjj el, koronáztassál meg, mert immár a tél elmúlt, az hóharmat elment és eltávozott! Akkor repölsz az völegénynek, az édes Jézusnak karjára, hajtván fejedet az ő szent mellyére. Látván az angyalok, csodálkoznak, mondván: kicsoda ez, ki jödögél ez pusztából, gyönyörködven vígasságban, hajtván magát az ő szeretőjére? ... Akkoron nagy bátorsággal megöleled az völegényt, mondván: Megtaláltam azkit szeret az én lelkem, megtartom ötet és soha el nem bocsátom. Akkoron nagy édesen énekled: bal keze fém alatt, és jobb karjával megölelt engemet... Eszem s iszom és örvendek.«

Az *Énekek énekének* ilyenfajta értelmezése egyáltalán nem újkeletű. Órigenész homiliái és kommentárjai éppen ebben az értelemben fejtik fel a szöveg metaforikáját. A völegény Jézus, a menyasszony pedig az ótestamentumi időkben Izrael, később szélesebb értelemben az egyház, de létezett a menyasszony = hívő lélek értelmezés is. Nem lehet véletlen, hogy a *Mese* éppen az *Énekek éneke* után szerepel. A *Döbrentei-kódex* a *Canticum canticorumot* ezzel a címmel tartalmazza: *Salamon inéklése – Isten anyaszentegyházzal egyembe*. Vagyis az Órigenész

¹⁵ HORVÁTH JÁNOS, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., 1931, 1944² (reprint 1988), 268–269.

által feltárt, elvont jelentésében érti. Ezzel teljesen egybecseng a záradékként leírt *Mese*, mely burkoltan a völegényt nevezi meg.

A *Könyvecse* idézetekből álló kompiláció. Sokszor megnevezi forrását is. Jelen esetben az *Énekek éneke* mondatai előtt ezt írja: *Ó, dücsőséges Szent Jeromos doktor, te mit mondasz ez mellé? Szól ő is erről, s úgy mond.* Majd következik a Horváth János által is idézett szövegrész. A kódex fakszimile kiadása ugyan nem jelzi, de bizonyos, hogy a *Könyvecse* itt Órigenész homiliáira megy vissza, ezeket ugyanis Jeromos fordította latinra. A mű a középkorban széles körben elterjedt, Szent Gergelynél éppúgy felbukkan, mint Clairvaux-i Szent Bernátnál. Érdemes egymás mellé fektetni a *Döbrentei-kódex Énekek éneke* szövegét és a *Könyvecse* szóbanforgó részét. Több párhuzamos mondat is található bennük, mint az elhangzott Horváth János idézetben. A *Könyvecse* közvetlenül az *Énekek éneke* után *Jób könyvét* idézi, és ez a *Döbrentei-kódex*ben is az *Énekek éneke* után következik. A két kódex meglepően párhuzamos.¹⁶

De térjünk vissza a dolgozat gondolatmenetéhez. A *divina dulcedo* kapcsán ide kívánczik egy észrevétel. Horváth János egy cikkében így jellemzi a *Bécsi-kódexet*: „A *sort Ruth könyve nyitja meg, aztán folytatja «mulier fortis» Judith, majd Eszter története, ki a számkivetésben dicsőíté meg Izrael fejét...*” A *Mese* ugyanígy, meglehetősen feminin jellegű. Azzá teszi Eszter és Judit említése, csak nőket említ, férfiakat nem. A megjelenő tulajdonságok, a *lankad, vigyáz félvén* szintén gyengédek. A *kedven kedvét* is finomkodik. Horváth János fentebbi idézete Jézust, mint *mennyei jegyest* mutatta be. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a *Döbrentei-kódex* teljes egészében tartalmazza az *Énekek énekét*, és éppen ezt követi a mi versünk, akkor megkockáztatható egy feltevés a kódex használóját illetően.

Azt tudjuk, hogy az *Apostolok méltóságáról szóló Könyvecse* scriptora domonkos apáca volt. Volf György szerint a kódex a margitszigeti dömés apácakolostorban készült. Ezt ugyan konkrét adat nem támasztja alá, de ellenérv híján ezt a megállapítást fogadja el a szakirodalom. A *Döbrentei-kódex* felhasználóiról azonban nem tudunk semmit. Szentiványi Róbert azt feltételezi, hogy a sárospataki klarisszáknak íródott volna. A fakszimile kiadás előszava szerint „Mindezt azonban semmivel bizonyítani nem tudjuk.” A szakirodalom hangsúlyozottan bizonytalankodva leginkább premontreinek vagy pálosnak szokta gondolni. Volf Györgynek vannak érvei amellett, hogy a kötetben is tetten érhető Mária-kultusz alapján a kódex apácák számára készült, állítását azonban a legújabb kiadás nem veszi át. Még azt sem említi meg, hogy Volf talált a kódexben egy domonkos rendi ősnymtatványt. A fentebbiek alapján úgy vélem, kimondható, hogy a *Döbrentei-kódex* tartalma, stílusa, feminin jellege arra utal, hogy apácák számára másolták le, sőt megkockáztatom, hogy a *Könyvecse*vel való tartalmi azonosságai alapján (*Énekek éneke*, *Jób könyve*) talán ugyanabban a környezetben, a domonkosok között. Javaslom tehát, hogy a *Repertórium* felekezet mezőjét alakítsuk át úgy, hogy – legalábbis a középkori részben – rendeket tüntessen fel, és itt a *Döbrentei-kódex*hez azt írjuk oda egy kérdőjellel, hogy domonkos-rendi.

¹⁶ V.ö. SZERECZ A. Imre, *Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei*, Bp., 1916. A szakirodalom nem azonosította még, de meghatározható a *Döbrentei-kódex* szövegének megfelelő Jeromos-hely is: *Eustochiumhoz a szüzességről*, 22. levél vége.

Gondolatmenetünk során elindultunk egy RMKT-vers átírásainak vizsgálatától. Megnéztük, hogyan befolyásolja a szövegrögzítés az értelmezést. Kritika alá vettük a *Repertórium* adatlapját, majd megpróbáltuk értelmezni a szöveget. Az értelmezés folyamatosan nagyobb és nagyobb köröket írt le, előbb csak a *Meséről* volt szó, aztán az *Énekek énekéről*, majd az egész kódexről, sőt kódexekről. Azt gondolom, hogy egy majdani adatbázis elkészítésénél nem csak adatokat, hanem szövegeket kell tárolni. Nem csak szövegeket, hanem szövegkörnyezetet is. Sőt, nem csak szövegkörnyezetet, hanem vállalt értelmezéseket, kommentárokat is. Nemcsak primer szöveget, hanem hozzátartozó jegyzeteket, sőt esetleg szekunder irodalmat is. Magától értetődő, hogy mindezt szinoptikus módon. Egyetlen tömondatban: szövegrögzítés = szöveggondozás.

István Vadai

FAVOLA

Alla pagina 483 del *Döbrentei-kódex* (1508), codice manoscritto di lingua ungherese, si legge una favola in forma di indovinello (*aenigma*) di sei righe. Si tratta di un ritmo, già pubblicato fra i monumenti linguistici medioevali ungheresi. La soluzione dell'indovinello non è stata però oggetto di studi approfonditi. Nel codice il ritmo segue il *Cantico dei cantici* (*Canticum canticorum*), dunque non sorprende forse che l'enigma si riferisca a Gesù quale sposo celeste. Poiché i codici in ungherese venivano spesso allestiti per religiose che non conoscevano il latino, anche il testo in questione potrebbe essere stato pensato per una lettrice. Ciò spiega perché in esso la figura di Gesù venga disegnata con tratti di levità e finezza quasi femminili, e come egli sia paragonato alle figure bibliche di Ester e Giuditta. Nella poesia si realizzano gli elementi stilistici della *divina dulcedo*. – Il saggio vorrebbe dimostrare come l'edizione di un testo sia al tempo stesso anche l'interpretazione di esso. Non possiamo trascrivere, fissare e pubblicare correttamente un testo, se nel frattempo non lo interpretiamo, e con esso il suo contesto (in questo caso il codice), tentando poi anche di studiarlo in relazione con altri codici. Poiché il testo della *Favola* e quello della traduzione del *Cantico dei cantici* che la precede mostrano relazioni con il testo del *Könyvecse az apostolok cselekedeteiről* (Libretto sugli Atti degli apostoli) del 1521, riteniamo che anche il *Döbrentei-kódex*, finora mai collocato in un'area precisa, sia stato allestito nell'ambito dell'Ordine dei domenicani e, presumibilmente, per le suore domenicane residenti sull'Isola Margherita.